

Antibiotikumok

BME Alkalmazott Biotechnológia és Élelmiszertudomány Tanszék

Szekunder metabolizmus

Foszfor szabályzás:

- befolyásolja mikroba növekedési sebességét, annak mértékét, szénhidrát égetésének sebességét
- bizonyos koncentráció felett negatívan szabályoz, (hozzájárul a gyors C égetéshez)
- túl nagy koncentrációja a szintetáz enzimek képződését gátolja
- alacsony indulási P koncentráció, csak annyi, hogy a szaporodási szakasz végére elfogyjon.

Enzim indukció:

- A kulcsenzimek némelyike indukálható speciális tápanyaggal pl: metionin → cephalosporin

BME Alkalmazott Biotechnológia és Élelmiszertudomány Tanszék

4

Mik is az antibiotikumok?

Mikroorganizmusok által termelt szekunder metabolitok, melyek más mikroorganizmusokat elpusztítanak vagy gátolják fejlődésüket.

Másodlagos anyagcseretermékek:

Termelésük nem kapcsolódik közvetlenül az energia-termeléshez, a növekedéshez. Csak a tenyésztés késői szakaszában indul meg, általában valamilyen tápanyag limit kialakulásával – „kínjában termeli”. Hasznosságuk csak közvetett, termelésük sokszor látszólag értelmetlen.

Lehetnek például: antibiotikumok, pigmentek, nyálkaanyagok, tokanyagok, toxinok, stb.

BME Alkalmazott Biotechnológia és Élelmiszertudomány Tanszék

2

Az antibiotikumok alkalmazási területei

Humán gyógyászat: mikrobiális fertőzések gyógyítására (a hatékony koncentrációban az emberi szervezetet ne károsítsa)

Rákellenes antibiotikumok: citosztatikus hatásúak, a kemoterápia eszközei

Állatgyógyászat

Állattenyésztésben: takarmány-adalékként

Biokémiai, mikrobiológiai kutatásokban (szelektív inhibitorok)

Növénypatogének ellen - mezőgazdaságban (egyre kevésbé)

Élelmiszeriparban – konzerválás (egyre kevésbé)

BME Alkalmazott Biotechnológia és Élelmiszertudomány Tanszék

5

Szekunder metabolizmus

Szénforrás szabályozás: katabolit represszió – ha bőségesen van hozzáférhető C-forrás, akkor az elsődleges anyagcsere pörög, nincs termékképzés. →

- glükóz limit (adagolás apránként), vagy
- lassan metabolizálható C-forrás, pl. poliszacharidok (keményítő, dextrin), laktóz, növényi olajok.

Nitrogén szabályozás: változó, de a sok N általában a növekedésnek kedvez → elsődleges anyagcsere

- Az ammónium sók gyakran represszálják a termékképzést, inkább szerves N-forrás (szójaliszt, kukoricalekvár)
- fed batch – adagolással alacsony szinten tartani a koncentrációt.

BME Alkalmazott Biotechnológia és Élelmiszertudomány Tanszék

3

Egy kis történelem

1889 - antibiózis ↔ szimbiózis (Viullemín)

1912 - Salvarsan, szerves arzén származék, vérbaj ellen, (Ehrlich-Hata)

1936 - Szulfonamidok (p-amino-szulfonsav-amidok), Domagk

1929 – penicillin észlelése, Fleming

1944 – a penicillin ipari gyártása, szubmerz tenyésztetben

1944 – 1960 új antibiotikumok felfedezésének korszaka

1950 → félszintetikus származékok

1990 → nincsenek új molekulák, a szabadalmak lejártak → generikus termékké váltak, verseny a piacon.

BME Alkalmazott Biotechnológia és Élelmiszertudomány Tanszék

6

Antibiotikumok

Az elmúlt 80 évben kb. 12-13 ezer antibiotikumot fedeztek fel. A humán gyógyszer piacon ebből ~2-300 molekula van. Ennek ~10 %-át gyártják tisztán fermentációs úton, ~80 %-ot ezek kémiai módosításával, félszintetikusán, néhányat szintetikusán.

Miért ilyen kevés? - toxicitás
- nem elég hatásos, van nála jobb
- mellékhatások
- rezisztencia

Mikrobák ellenállóképessége

Természetes rezisztencia:

állandó, örökletes tulajdonság, specieszekre, nagyobb rendszertani egységekre jellemző

Szerzett antibiotikum-rezisztencia:

természetes érzékenységi spektrum örökletes megváltozása generációk között – egy fajon belül is lehet egyedenként különböző

Ez is lehet antibiotikum csoportosítási szempont!

Termelő mikroorganizmusok

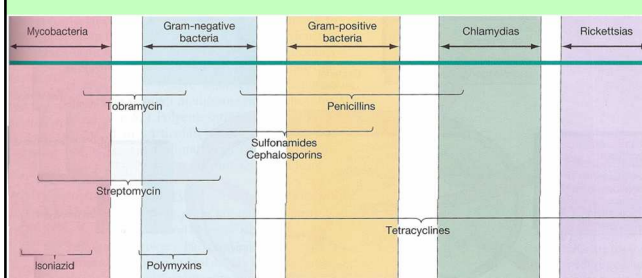
Sugárgombák (*Actinomyces*, elsősorban *Streptomyces*) → ~ 65 %

Egyéb baktériumok → ~ 12 %

Fonális gombák (elsősorban *Penicillium*, *Cephalosporium* törzsek) → ~ 22 %

Mikrobák érzékenysége

Az antibiotikumok csoportosítása

Csoportosítani lehet

- » kémiai szerkezet
- » hatásmechanizmus, támadáspont
- » hatásspektrum
- » bioszintézis út
- » orvosi alkalmazás szerint

Mi most: 1. támadáspont
1.1. kémiai szerkezet szerint tárgyaljuk

A szerzett rezisztencia formái

1. A céltárgy (fehérje, receptor) megváltozása
  2. A sejtmembrán átjárhatóságának megváltozása (permeabilitási mutáns, nem jut be a molekula)
  3. Enzimes inaktiválás (bontás, vagy származékképzés)
- A genetikai változás történhet kromoszóma vagy plazmid szinten.

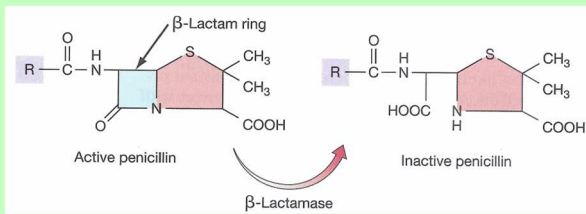
Penicillin típusú rezisztencia: fokozatosan alakul ki, generációról generációra.

Sztreptomycin típusú rezisztencia: ugrásszerűen alakul ki, általában egy plazmid megjelenésével.

A penicillin enzimes inaktiválása

A β -laktamáz enzimek (sokféle van) felnyitják a négytagú gyűrűt.

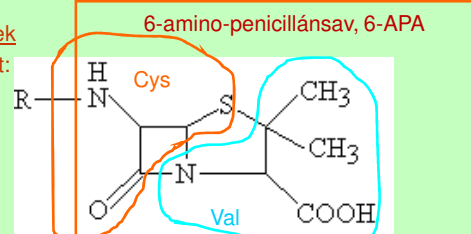

A. SEJTFALSZINTÉZIST GÁTLÓ ANTIBIOTIKUMOK

I. β -LAKTÁM VÁZIS ANTIBIOTIKUMOK (PENICILLIN CSOPORT)

Penicillinek

Szerkezet:

Csoportosítás hatásmechanizmus szerint:

Sejtfal szintézist gátlók – peptidoglikán szintézist befolyásolják (penicillin, bacitracin, vankomicin)

Fehérjésintézist gátlók – tetraciklinek, sztreptomycin, eritromicin

Sejtmembránra hatók – poliének, ciklopeptidek

DNS függő RNS polimerázra hat – rifampicin

DNS replikációra hatnak - citosztatikumok

A penicillin tulajdonságai

Fizikai: színtelen, vízben jól oldódik, 3 aszimmetria-centrum (= forgatás), nincs UV elnyelése

Kémiai: gyenge sav, alkáli sóit forgalmazzák

BOMLÉKONY! Savak, lúgok és enzimek hatására többféle reakcióban is gyorsan bomlik.

Analitikai reakciók: - jód oldattal titrálható

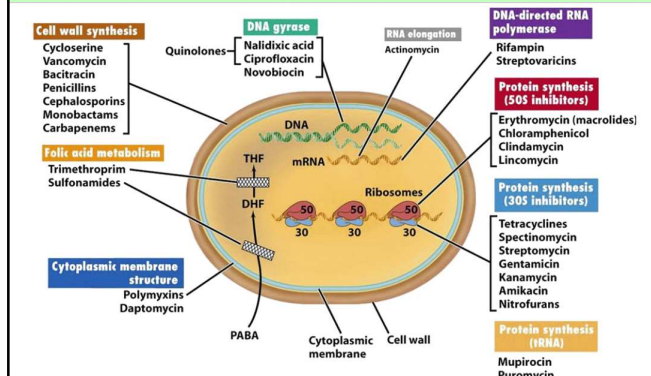
- hidrazin + Fe ionokkal színreakció

1 biológiai egység: 50 ml-nyi standard összetételű tápoldatban éppen meggátolja egy adott *Staphylococcus aureus* törzs szaporodását.

1 IU = 0,6 μ g G-penicillin Na sónak felel meg.

Csoportosítás hatásmechanizmus szerint:

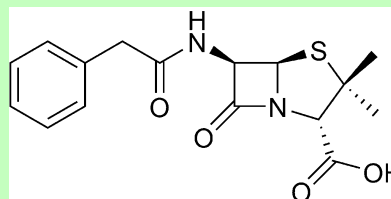

G-penicillin/benzil-penicillin

Az R oldallánc fenilecetsav

Ez a fermentált alpmolekula, ebből gyártják a többi.

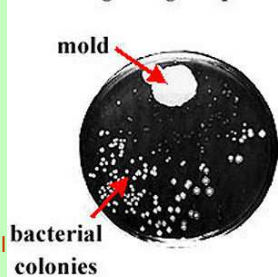
Savra érzékeny vegyület, a gyomorsav elbontja, ezért szájon át nem szedhető, csak kapszulában.

A penicillin story

- 1929 A. Fleming, kioltási gyűrű, *Penicillium notatum*
 izolálás, tisztítás, szerkezet-
 felderítés nehezen ment
 1940 hadianyagává válik
 1943 klinikai kipróbálás
 felületi tenyészet,
Penicillium chrysogenum
 1944 2,5 tonna
 szubmerz tenyészet,
 mutációs törzsjavítás
 1946 32 tonna
 1952 Magyarországonis, GYOKI
 1980 kb. 30.000 tonna

Fleming's original plate:

19

BME Alkalmazott Biotechnológia és Élelmiszertudomány Tanszék

Törzsnemesítés

Célok:

- hozamnövelés,
- fermentációs illetve feldolgozási kritériumok szerinti hatékonyság növelés
- az eredeti pigment-termelés megszüntetése

Eszközök:

- a génmanipuláció igen bonyolult (sok gén vesz részt a folyamatban), a titernövekedés túlnyomó részét a régi (65 év – több ezer lépés) mutációs–szelektációs törzsjavítással érték el (~2-3 ppb → ~50.000 ppb)

22

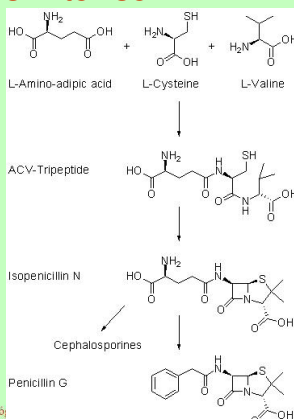
BME Alkalmazott Biotechnológia és Élelmiszertudomány Tanszék

A penicillin bioszintézise

Három aminosavból alakul ki egy tripeptid.

Többszöri gyűrű-átrendeződések után alakul ki a β -laktám váz.

A templát α -amino-adipinsav, a végén lecserélődik egy másik savra, felszabadul és visszakerül a folyamat elejére.

BME Alkalmazott Biotechnológia és Élelmiszertudomány Tanszék

23

Fermentáció

Jellegzetes szekunder metabolit fermentáció, két szakasza van:

Első szakasz (kb. 40 h): a sejtek elszaporítása, jó tápanyag-ellátás intenzív levegőztetés, keverés, elsődleges anyagcsere.

Tápanyagforrások az első szakaszban:

- szénforrások: néhány % cukor (glükóz, melasz), ami a szaporítás végére elfogy
- nitrogén: ebben a szakaszban még lehet NH_4 sók formájában, de jó, ha a végére elfogy
- foszfor: foszfátként annyit kell bemérni a tápoldatba, hogy éppen elfogyjon a szaporodás végére

23

BME Alkalmazott Biotechnológia és Élelmiszertudomány Tanszék

A penicillin gyártás fejlesztése

Fermentációs úton, a szintézis nem gazdaságos.
 A gyártás fejlesztése két fő irányban folyt:

Törzsmunka (biológia):	Technológia (mérnöki):
– törzsolálás	– Felületi/szubmerz
– indukált mutáció	– Prekursorok (4-8 x)
– szelekció	– tápoldatoptimalálás
– törzsfenntartás	– anyagcsereszabályozás (cukorlimit, C/N, Fe ion)
	– Levegőztetés, reaktor
	– Szabályozások (pH, t)

21

BME Alkalmazott Biotechnológia és Élelmiszertudomány Tanszék

Fermentáció

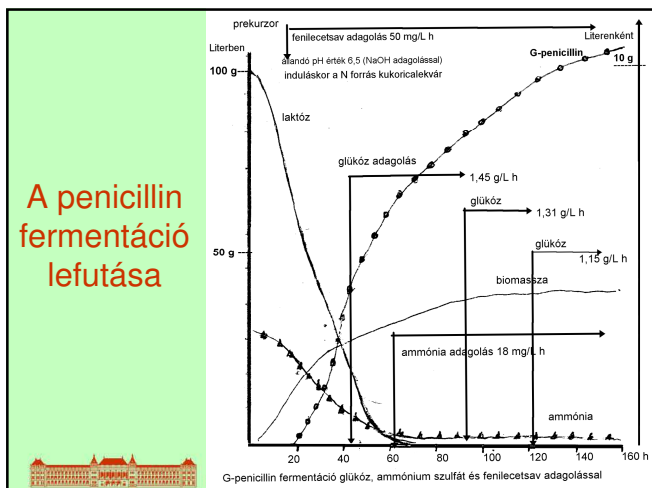
Második szakasz, termelő fázis: 120-160 h, többszörös tápanyag limit, kikényszerített másodlagos anyagcsere.

Tápanyagellátás a második szakaszban:

- Szénforrás: limitáció (régén: nehezen bontható vegyületek (laktóz, keményítő), ma glükóz adagolás apránként, vagy program szerint, vagy az oldott oxigén szint alapján)
- nitrogén: szerves N-vegyületek, fehérje formájában: szójadara, mogyoróliszt, esetleg kazein, halliszt, emellett $(\text{NH}_4)_2\text{SO}_4$ → apránként adagolva, kis koncentrációt tartanak – az N és S beépül a termékbe.
- Foszfát: jelenlétében nem megy a másodlagos anyagcsere, ezért elfogyása után nem adagolnak többet
- Prekursor: fenil-ecetsav, mérések alapján adagolják, koncentrációját a 2-4 g/l sávban tartják.

24

BME Alkalmazott Biotechnológia és Élelmiszertudomány Tanszék

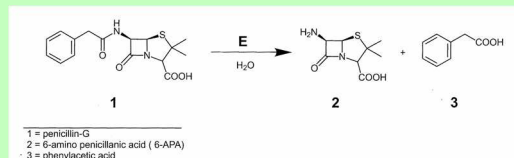

Penicillin aciláz/amidáz

A félszintetikus penicillinek előállítására a fermentált G-penicillin oldalláncának lecserélésével történik.

1. Hidrolízis

G penicillin $\rightarrow$ 6-amino-penicillánsav (6-APA) + fenilecetsav

BME Alkalmazott Biotechnológia és Élelmiszertudomány Tanszék

28

Feldolgozás

Extracelluláris termék, csak ~1% található a micéliumban

Kulcslépés: **EXTRAKCIÓ**

A penicillin gyenge sav, a disszociált formája jól oldódik vízben, a nem-disszociált viszont szerves oldószerben. Az extrakcióhoz vissza kell szorítani a disszociációt (erősebb savval, pl. kénsav) – de: savas közegben bomlik!

Megoldás: - hűtés, - rövid kontaktidő (kis méretű, folytonos reaktorban, aztán gyorsan szétválasztani szeparátorral)

Észtér típusú oldószer (BuOAc, amilacetát)

Reextrakció semleges vagy lúgos vizes fázissal

Kristályosítás K- vagy Na-só formájában

Pigmentek eltávolítása aktív szénnel

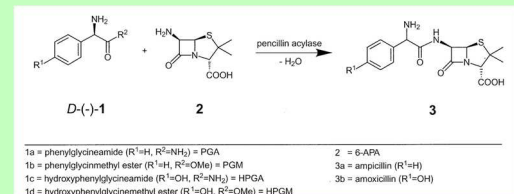
BME Alkalmazott Biotechnológia és Élelmiszertudomány Tanszék

26

Penicillin aciláz/amidáz

2. Új oldallánc (karbonsav) rákötése

Karbonsav származék + 6-APA $\rightarrow$ félszintetikus penicillin

Ugyanazzal az enzimmel meg lehet csinálni a két ellentétes reakciót, de itt sav-származékot kell adni (pH, ionizálás!)

BME Alkalmazott Biotechnológia és Élelmiszertudomány Tanszék

29

Félszintetikus penicillinek

Előállítás: oldallánc cserével 6-APAn keresztül

A 6-APA előállítására: - G penicillin enzimes bontásával

- direkt fermentációval
- kémiai bontás

A 6-APA is nagyon bomlékony, tárolás közben polimerizál, és reagál a légköri CO_2 -dal is.

Acilezés: - enzimesen
- kémiailag

Enzimes folyamatok: ld. a penicillin-amidáz/aciláz -nál

BME Alkalmazott Biotechnológia és Élelmiszertudomány Tanszék

27

Penicillin aciláz/amidáz

Termelő törzsek:

- Type I: penész típusú, pH ~10, t ~50 °C, inkább V, mint G
- Type II: baktérium típusú, pH ~8, t ~40 °C. Sokféle van, de az iparban főleg *E. coli* mutánsok és manipulált törzsek.

Fermentáció:

Indukció fenil-ecetsav adagolással (5X titernövekedés)

Glükóz: katabolit represszió miatt kis koncentrációban

O_2 : aerob, de nem túl erős levegőztetés

Feldolgozás: - nyugvósejtes tenyészet,

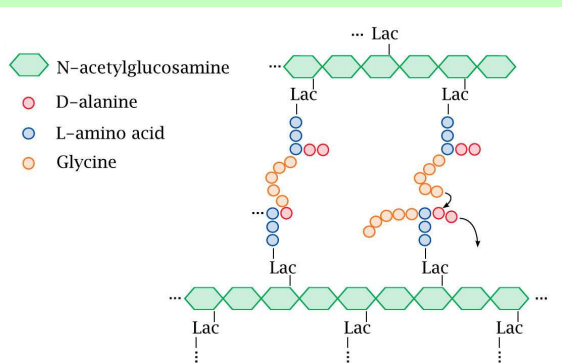
- immobilizált enzim

BME Alkalmazott Biotechnológia és Élelmiszertudomány Tanszék

30

A Gram-pozítív sejtfal térhálósítása

BME Alkalmazott Biotechnológia és Élelmiszertudomány Tanszék

37

A penicillin orvosi tulajdonságai

- Hatásspektrum: elsősorban Gram + ellen, a modern fél-szintetikus származékoké szélesebb
- Rezisztencia: fokozatosan, sok generáció után jelenik meg (penicillin típusú rezisztencia)
- Bevitel: a savérzékenyek (pl. G) szájon át nem adhatók, a többi bárhogyan
- Adagolás: pl.: Maripen: 500.000 IU/tabletta 3x /nap
- Penicillin érzékenység: régen a szennyezések miatt, ma valódi allergia (haptének)

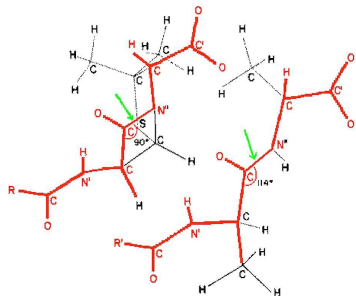
BME Alkalmazott Biotechnológia és Élelmiszertudomány Tanszék

40

A penicillin a D-Ala-D-Ala láncvég szerkezet-analóga

penicillin

D-Ala-D-Ala

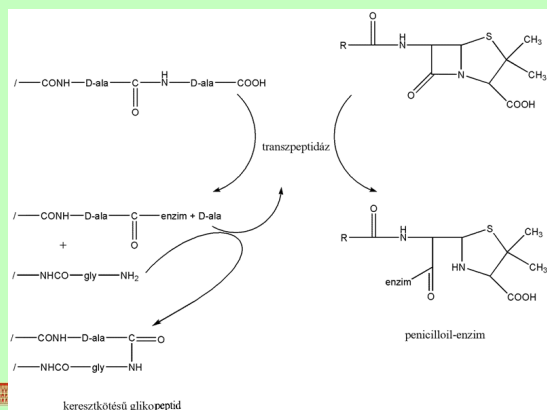
Irreverzibilisen kapcsolódik a transzpeptidázhoz $\rightarrow$ a falszintézis leáll $\rightarrow$ ionkiáramlás

omány Tanszék

38

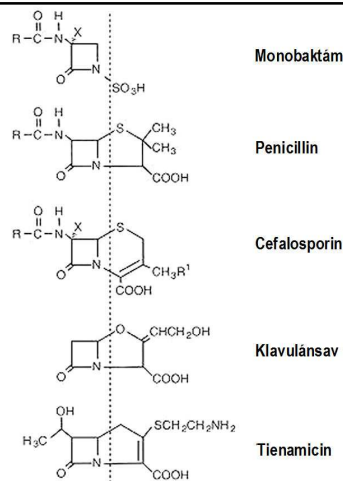
A penicillin hatásmechanizmusa

keresztítései glikopeptid

39

További β -laktám vázak

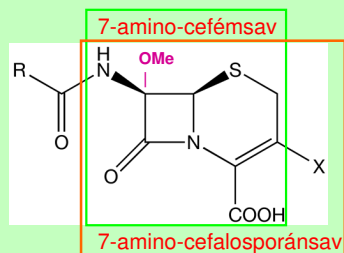

BME Alkal

Cefalosporinok

Brotzu (1948),
Cephalosporium acremonium

Cephamicinek: 7-OMe

Oldalláncok:

R = α -amino-adipinsav, X=CH₂OAc - Cephalosporin C

R = fenil-glicin, X=CH₂OAc - Cephalixin

4 generációban közel ötven félszintetikus molekula

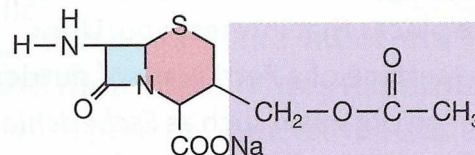
BME Alkalmazott Biotechnológia és Élelmiszertudomány Tanszék

43

A cefalosporinok előállítása

Az oldallánc-csere kémiai is megoldható (stabilabb az alampolekula), a köztitermék a 7-ACS

7-ACS-ból a C-7 és C-3-as szénen történő származékképzéssel sokféle félszintetikus termék állítható elő.

BME Alkalmazott Biotechnológia és Élelmiszertudomány Tanszék

46

A cefalosporinok

Előállítása:

- *C. acremoniummal* Cef-C fermentáció, ebből oldallánc cserével félszintetikus származékok
- V-penicillinből 3 kémiai lépéssel ki lehet tágítani a gyűrűt cefémsavvá, aztán oldallánc csere

Tulajdonságai:

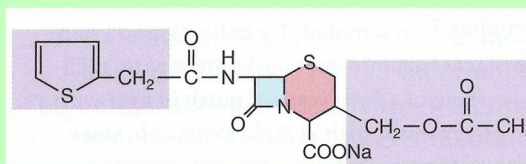
- Stabilitásuk jobb, mint a penicillineké
- Hatásspektrumuk szélesebb
- Rezisztensek sok penicillinázra (de vannak más beta-laktamázok, amelyek specifikusan ezt bontják)

BME Alkalmazott Biotechnológia és Élelmiszertudomány Tanszék

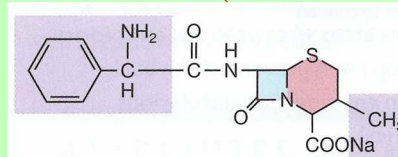
44

Első generációs cefalosporinok

Pl.: Cephalothin

Cephalexin

BME Alkalmazott Biotechnológia és Élelmiszertudomány Tanszék

47

A cefalosporinok előállítása

Bioszintézis: a penicillinéből ágazik el – α AAA, Cys, Val
Anyagcsere-szabályozás:

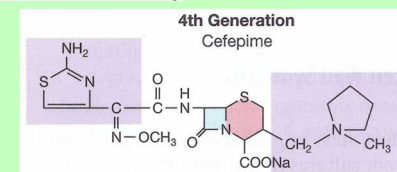
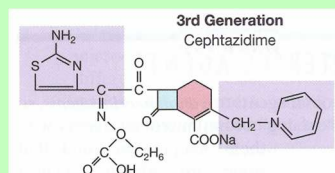
- katabolit-represszió: nehezen bontható cukrok, illetve szabályozott glükóz adagolás
- N- és P-szint: alacsonyan tartani, szabályozni, vagy MgO adagolás $\rightarrow$ MgNH₄PO₄, rosszul oldódó só
- Cys prekursor: lizálja a sejteket, ezért inkább tioszulfát, erre rezisztens mutánsok
- α AAA prekursor: drága, inkább Lys, vagy kadáverin
- amino-donorok: 1,3-diamino propán, dimetil-formamid

BME Alkalmazott Biotechnológia és Élelmiszertudomány Tanszék

45

További példák további generációkból

BME Alkalmazott Biotechnológia és Élelmiszertudomány Tanszék

48

Klavulánsav

Nincs antibiotikus aktivitása!

Penicillinekkel együtt adagolják, mert szerkezetanalógja penicillineknek $\rightarrow$ kompetitív inhibícióval gátolja a bontó enzimeket (penicillináz, béta-laktamáz) $\rightarrow$ rezisztens törzsek elpusztítására is alkalmas.

